

ՊԱՅՄԱՆՔ

Լոյս Գաւառական Թերթը կը հրատարակուի Չորեքշաբթի օրերը :
Տարեկան գինն է 2 արծաթ մէկն :
Փոսայի ծախքը խմբագրութեան վրայ է :
Սէկրետը 40 փախ :

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ԹԵՐԹ

ՊԱՅՄԱՆՔ

Նամակ կամ ուրիշ գրութիւն պէտք է ուղղել Առ Մ. Գալա-մանեան Կ. պոլիս, Չափագործար, Սիւսիսի խան քիւ 47, Տեսեանի տարածք :
Ծանուցման տողը մէկ անգամի համար 3 դր. 2 անգամի համար 2 դր. է, իսկ անկի անգամե-րու համար զանազան կարգով կ'ըլլայ :

ՊԱՅՄԱՆՔ ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Համայնքի ժողովուրդը գիտեն արդէն թէ Ս. Պատրիարքը հրաժարեցաւ 1881 Նոյ. 13ին և իւր հրաժարականը մա-տոյց Բ. Դրան և Ազգային ժողովոյ :
Ս. Սրբազնութիւնը Բ. Դրան մա-տուցած հրաժարագրով զԱզգը կը յանձնէր վեհաժողովին խնամքին և Ն. Կ. վեհապետութեան գլխաւորութիւնը կը հայցէր Ազգին վրայ :

Ազգ. ժողովոյ մատուցած հրաժարագրով ալ շնորհակալութիւն կը յայտ-նէր Ազգ. ժողովին, վարչութիւնին, ընդհանուր Ազգէն և կ'ընէր Վեր-պաշտօնավարութիւնն այլ ևս քննա-կար է Ազգին :

Ս. Պատրիարքը Բ. Դրան մատու-ցած հրաժարագրին կ'ըսէր թո՛ղ իմ մը, ուր նշանակուած էին իմի չափ դանգաւաներ, որք կը վերաբերէին Պատրիարքութեան, և զորս յայտնած էր Բ. Դրան խնդրանքը :

Իրկեց ի Բ. Դրան հրաւիրուեցաւ Ս. Պատրիարքը ի խորհրդակցութիւն և երկու անգամու ալ պիտի կեցաւ իւր հրաժարականին վրայ, զոր չէր ընդունէր Բ. Դրան և կը խնդրէր որ շարունակէ իւր պաշտօնը խոտա-նալով թէ յայտնուած դանգաւաներու մասին պարտաւարտաճան ի դործ պի-տի դուրսի :

Ազգ. ժողովը արտաքին կարգի ինիստ հրաւիրուեցաւ նոյ. ամսոյ կէսին և զբաղեցաւ միայն Պատրիարքական խնդրով :

Ինչպէս որ հարկ էր, չընդունեց Ազգ. ժողովը Ս. Սրբազնութեան հրա-ժարականը, մերժեց զայն, վստահու-թիւն յայտնեց, որով մերժած եղաւ այն խօսք թէ՛ «այս ևս իւր պաշտօնա-րանն ունի հաւաք ընտելութիւն և յանձնա-րարեց իւր Ատենապետաց Դիւանին և վարչութեան որպէս զի քննեմ և տե-ղեկանան այն պատճառներն» որք կը հարկադրեն զՍ. Սրբազնութեան հրաժար-ւելու և յանան դարմաններ դառնել պատճառները բառաւարտ և Ազգին սիրելի Պատրիարքը իւր աթոռը վե-րադարձնելու համար :

Ատենապետաց Դիւան և վարչու-թիւն վեց ամիս աշխատեցան շարու-նակ այդ պատճառներու քննու-թեամբ և դարմաններով, և վարչու-թիւնը մասնաւորաբար վերաժողով-ապետութեան էֆէնդի Երեւան իրեն օ-ժանդակ ունենալով Պատր. փոխա-նորդ Բաճուզեան Դիւ. Տ. Դէրդ. Ս. վարդապետը, շարունակ կը բա-նակէր Բ. Դրան հետ, Երեւանի էֆէնդի, որ քաջ գիտէ հոշ եյնել Ազգին շահերը Բ. Դրան շահուն հետ, այն Երեւանի էֆէն-տին, զոր Հայոց Ազգին թիէրը կ'անուանէ Ամեն Ս. Պատրիարք :

Մայիս 22ին բացուեցաւ Ազգ. ժո-ղովը, ուր Մեծ. Յ. Մէրիէմովի է-ֆէնդի ի դիմաց Ատենապետաց Դի-ւանի և վեհաժողովի Երեւանի էֆէնդի յանուն վարչութեան մատուցին իւր-եանց տեղեկագրեր, յորս բացատրե-ւած է թերեւեց աշխատութիւնը, և որ բնաւ տարակոյս չի տուր թէ Ա-տենապետաց Դիւան և վարչութիւն խղճի մտօք կատարած են իւրեանց պարտքը, և եթէ ցաւալի պարագայ մը կայ, այն ալ Տանն Երկիրի Ս. Կա-թողիկոսին բռնած երկրի մի և հակա-սակաւ ընթացքն է, և որ սակայն անդամանելի չեր իւր, որովհետեւ, ինչպէս որ արդէն բռնած եմք քա-նիցս, մեր ազգային եկեղեցւոյ ման-ժարմիքը կրնայ լրացել այդ խնդրը վերջնականապէս :

Շարունակեմք :
Ազգ. ժողովը իւր Ատենապետաց Դիւանի տեղեկագրին եղբակցու-թիւններն սկզբամբ, այն է, զայն ընտելութեամբ իրաւունքն իրեն վե-րապահելով ընդունեց և բանաձեւով մը միջամեծ մերժեց Ս. Պատրիարք չոր հրաժարականն և մայիս 25ին կի-րակի օրն անձամբ ներկայացաւ Ն. Սրբազնութեան, որ ինչպէս յայտնի է, մերժեց շարունակել ցլերջին կէտ :

Եթէ զօհոնակութիւն կը յայտնե-ինք Ատենապետաց Դիւանի և վար-չութեան, պատճառն այն է որ հա-մուրդուած եմք և ինչպէս որ կերակր իւրեանց տեղեկագրերէն, (որք հրա-տարակուած են) թէ խղճի մտօք կա-տարած են իւրեանց յանձնուած պաշ-տօնն և հետեւապէս իրաւամբ արժա-նի եղած Ազգ. ժողովոյ վստահութեա-նը :

Մեր վիշտն այն է որ Ամեն Ս. Պատ-րիարքը Հայրը միշտ կը պնդէ իւր հրաժարականին վերայ, որ անշուշտ ցաւով կը ընու ժողովուրդեան սիրտը և շատ ծանր կուգայ բաժնու-թիւնը, որ հաւատարմաբար ծառայած է Ազգին և տեղութեան :

Սակայն պէտք է արդար լինիմք և շատ չմեղադրեմք զՍ. Պատրիարք Հայրն այն պատճառաւ, որ անդառ-նալի կերպիւ կը պնդէ իւր հրաժար-ականին վերայ :

Հարկ կը պահանջէ որ անկեղծօ-րէն ըսեմք թէ Ն. Սրբազնութիւնն ի-րաւունք ունի, և ամեն ոք դիւրաւ կը համազուի, երբ մտածէ թէ Ս. Պատրիարք չոր ազգապիտան շան-քերն արդիւնաւորելու համար Ազգը, ժողովուրդը դժբաղդաբար հեռի գտնուեցաւ մատուցանելէ այն գիւ-րութիւն և նիւթական ու բարոյական դճողութիւններ որովք միայն կրնա-յին արդիւնաւորել նոյն ջանքեր, և հարկաւ այս պայտէն է, որովհետեւ

ինչ կրնար ընել Ս. Պատրիարքը, երբ կը տեսնէ ինքզինք որ առանձին է, այսինքն, հարկ եղած օգնութիւնը չեն մատուցուիր :

Ուրեմն ինչ ընէ և ինչպէս չպնդէ Ս. Պատրիարքը քանի որ ութամեայ փորձառութիւն մ'ունի :

Ինչպէս ինչ ընէ Ազգ. ժողովը, որ զիւրայ կը վազէ կարգ մը ժողո-վուրդ, ճշուած կը ըսենք նորա վրայ և այսպէս անարգել կը փորձէ իւր օրինաւոր իշխանութիւնն, որ կրցա-ծին և պարագայից ներածին չափ օ-ժանդակած է իւր ազգասէր Նախա-գահին :

Մեք կը համարեմք ժողովուրդին, երբ կը տեսնենք որ չուզեր բաժնու-թիւն Ս. Պատրիարքէն, բայց իրեն ժողո-վուրդէն և ժողովուրդական մարդ-չեմը կրնար հաւանիլ երբեք որ ժողովուրդ անունով անկարգութիւն-ներ գործուելով ազգային նուիրական իրաւունքներ վտանգուին :

Ժողովուրդ անունը մեծ անուն է, մեծ և շատ մեծ բան կ'ըսէ, ուստի և կը փափաքեմք որ ժողովուրդը պահէ միշտ իւր վեհութիւնը և չնրէ երբեք որ իւր անունով անկարգու-թիւններ գործուին :

Ժողովուրդը կրնայ օրինաւոր կեր-պով յայտնել իւր կամքն և բաղձան-քներն և թողուլ որ Ազգ. ժողովը գործէ ազատութեամբ :

Այդ ազատութիւնը խիստ կարեւոր է մանաւանդ այն ատեն, երբ իշխա-նութիւնը գրեթէ միայն բարոյական է :

Բարոյական իշխանութիւն մը ազա-տութեամբ միայն կրնայ կանգուն կե-նալ, և այն ժողովուրդը որ կը յար-գէ իրմէ կարգեալ օրինաւոր իշխա-նութիւնն և հնազանդութեան փորձը կուտայ, բնաւ տարակոյս չմտար թէ այն ժողովուրդն իրօք արժանի է ա-զատութեան :

Արդ, եթէ կուզէ ժողովուրդն որ զառնայ Ներսէս Սրբազնն յաթո-ղ Պատրիարքութեան, բնաւ պէտք չէ որ պղտորական համակրութիւննե-րով և լոկ ցոյցերով բաւականանայ, այլ թող փութա վստահանել զՍ. Պատրիարքը թէ այլ ևս անպարտա-ճանաչ պիտի չգտնուի, և յօժարա-կամ պիտի մատուցանէ իրմէ սպաս-ուած նիւթական և բարոյական ամեն կերպ զօհողութիւն :

Կը խոստովանեմք որ երկարեցաւ մեր այս յօդուածը, սակայն հարկ էր որ խնդրէր բացատրելն իւր ամբող-ջութեամբն, որպէս զի մեր դաւառա-յի պատուարժան ազգայինք լու տե-ղեկանան :

Լոյս Գաւառական Թերթի յառա-ջիկայ թուով պիտի խօսեմք Ս. Պատ-րիարք չոր հրաժարման ներքին պատ-ճառներուն վերայ :

ԱԶԳԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Ազգային Սահմանադրութեան 22րդ. Տարեգրքին հանդէսը կատարուեցաւ կիրակի օրը վայելուչ շքեղութեամբ :
Երեսուցէմայ Պատրիարք Ամեն Տ. Եսայի Սրբազնը Ս. Պատարագ մա-տոյց և հանդէսին նախագահեց :
Երեք նշանաւոր երիտասարդք Մեծ. Տեառք Ռ. Պէրպէրեան. Յ. Գուրգէն և Յ. Սէթեան ընտիր ատենաբանու-թիւններ ըրին, զորս ժողովուրդը ծա-փահարելով յայտնեց իւր գոհունա-կութիւնը :

20,000 է աւելի բաղձութիւն կար :
Հանդէսը տեւեց մինչև իրկուսն ամե-նայն բարեկա գութեամբ :

250 ոսկոյ չափ արդիւնը դոյա-ցած է, կըսուի :

— Գոհութեամբ կը ծանօտանանք թէ Տփլիսի Մշակ լրագրոյ Պատ. Խթմ-բաղրութեան շնորհիւ ինքստաւ Հա-յոց Միացեալ Ընկերութեանց 1,000 ռուբլի և խաղաղի որբանոցին ալ 250 ռուբլի հանգանակուել և շըր-կուել է :

— Մշյւ և Լիզ գիւղի Միացեալ Ըն-կերութեան փորձարաններու աշա-կերտաց ուսմանց մէջ աշխատութեան արդիւնքը՝ որք զրկուած են յատ-կապէս, տեսանք և քննելով աւելի վերահասու եղանք թէ Ընկերութեան դրամներն յուսմանք չեն վատնուիր :

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Բնիկ վանքի Աղադատեանց Խաչատուր-եան Գէորգ անուն ազգային երկրորդական ամօք յատալ ի հայրենեացն մեկնած է՝ անտի և այսր անխնամ թողով զամուսի-նը, և ո՛ր, ողջ կամ մեռեալ լինելն՝ ան-յայտ է :

Ազգային Պատրիարքարան արժան հա-մարած է այսու ծանուցմամբ յանձնա-րարել առ ամենայն Արդոյ ազգային, որպէս զի՝ բարեհաճին, եթէ յիշեալն ողջ կամ մեռեալ լինելուն նկատմամբ որ և է տեղեկութիւն ունին, անյապաղ հա-ղորդել ի պարտաւարտաճ տնօրէնու-թիւն :

Հաղորդելով դ՛այս Մեծապատուութեան Զերոյ ի հրատարակութիւն

Միամ խորին յարգանք

Պատրիարքական փոխանորդ

ԳԵՈՐԳ Ե. Վ. ՐՈՒՍՃՈՒԳԼԵԱՆ

24 Մայիս 1882

Ի Պատրիարքարան Հայոց

Կ. Պոլիս

Ա. Զ. Դ.

Կը խնդրուի Լոյսի պատուարժան բաժանորդներէն որ բարեհաճին վե-ճարել անյապաղ ներկայ եւ անցեալ տարւոյ բաժանորդագինը :

ԳԵՐԵՋՄԱՆԱՍՏԻՆ ԽՆԳԻՐ

Ե- Առաջին Խնդիր

Այս անունով խնդիր երբեմն երբեմն կը ծագի գաւառաց մէջ, ինչպէս որ հիմա ալ տեղ տեղ կան օրինակները:

Ասոր պատճառը մեր (Հայոց) մարդասիրութիւնն է:

Մարդասէր լինելն ստուգիւ պարտաւորութիւն է, բայց ինչպէս ամեն բան չափ և սահման մ'ունի, պէտք է որ այդ ալ ունենայ իր չափն ու սահմանը որպէս զի փնտաւոր հետեւանքներ յառաջ չկան և ազգային իրաւունքներ վրայ չերթան:

Բացառելով մեր այս բաժնը:

Օրինակի համար՝ այնպիսի տեղ մը որ Բոյնք գերեզմանատուն չունին, Հայք վեհաձեռնարար թաղման տեղ կուտան յայն մեռելի և այսպէս կը շարունակուի հետզհետէ, և օր մ'ալ կը տեսնեն որ և կեղեցի մ'ալ կը կանգնեն:

Հայք վեհաձեռնարար դարձեալ խոնդիր չեն յարուցաներ, ըսելով թէ՛ ինչ կըլլայ, յոյն ալ քրիստոնեայէ՛: Այսպէս ատեն անցնելն յետոյ մէջ մ'ալ կը տեսնեն որ Բոյնք իրենց վայելած շնորհը կսկսին իբր իրենց իրաւունքը նկատել և հակառակ պարագայի մէջ դատի մանել:

Դատը կը լսուի և շատ անգամ կը տեսնուի որ իրաւունքը յոյնք կը շահին:

Ինչու, յոյնք ըսէ փաստաբանել գիտնալու համար. — ո՛չ, այլ չընարհն իբր իրաւունք դործածելու եղանակը գիտնալու համար:

Պիտի հարցուի այժմ թէ ինչու:

— Ահա պատասխանը:

Օրէնքը կը տրամադրէ թէ ո՛վ որ մինչև 7 տարի հողի վրայ իր ունեցած իրաւունքն ի դարձ չընէ, կը կորսնցունէ զայն:

Երբեք երբ մէկը մինչև 7 տարի հող մը մշակէ և նորա վերաբերեալ տարբերք վճարէ, այն հողը իրենը կը լինի:

Այդ ըստ այսմ օրինի՝ եթէ երբեք Հայոց գերեզմանատան մէջ յոյն մեռելի թաղման համար ափ մը հող չնորհուի, պէտք կը լինի որ այդ շնորհուին օրինական պայմաններու տակ կատարուի, որպէս զի յետոյ խնդիր չծագի և որպէս զի ժամանակ անցնելէ յետոյ շնորհն իբր իրաւունքը չպահանջուի:

Իսկ եկեղեցւոյ շինութեան համար պէտք չէ երբեք որ թոյտուութիւն լինի:

Գերեզմանատան խնդրոյ նկատմամբ մեր գաւառացի եղբարց փոքր իշատէ այսքան մը տեղեկութիւն տալէ յետոյ՝ կանցնիմք ուրիշ կէտի մը, այն է, ազգային սեփականութեան խնդրոյն:

Ինչպէս յայտնի է, եկեղեցւոյ և դպրոցաց վերաբերեալ կայուածներ մասնաւորաց անուանը կը դառնան ըստ օրինի:

Սակայն պատահած է շատ անգամ որ այդ կալուածները փնտցած են և հետեւաբար Ազգին մեծամեծ ֆնտսներ յառաջ եկած է:

Ի հարկէ այս ալ ուշադրութեան արժանի կարևոր խնդիր մ'է:

Անշուշտ կու գուի գիտնալ թէ ատոր դարմանն ինչ է:

Առաջնորդք ի գաւառս միւթէ վելլի են ազգային կալուածոց և սեփականութեան:

Այդ, այդ ազգային կալուածներ և սեփականութիւնք օրինաւորաբանաբարութեամբ կրնան առաջնորդաց անուանը դառնալ և առաջնորդք ալ տեղւոյն «մահքէմէն» ներկայանալով տեղական ազգային վարչութեամբ թախրի ընել թէ իրենց վրայ գտնուած այսքան անշարժ ստացուածք Ազգին՝ կը պատկանի, որ կարծանադրելի «մահքէմէն» արձանագրութեան տուածին մէջ վաւերացեալ, որով վտանգէ կաղաւթն:

Գրեթէ անհրաժեշտ է տեղեկանամք թէ Սեբաստիոյ Առաջնորդ Գեր. Տ. Պետրոս Ս. Արքեպիսկոպոսն այսպէս ապահոված է Սեբաստիոյ ազգային կալուածներն ու սեփականութիւնները:

Աւելորդ է ըսել թէ օրէնագէտ և տեղական կառավարութեան հետ վարուելու եղանակը զիտցող Գեր. Առաջնորդք միտնալով իրեն են մեր գաւառացի պատուարժան ազգայնոց:

Գալով անհատական իրաւանց պաշտպանութեան խնդրոյն, ստորագրէ որ բոլորիւն և արժանաւոր առաջնորդք կրնան այսպիսի պարագայից մէջ ևս մեծ դեր կատարել, սակայն աւելի լաւագոյն է որ գաւառաց մէջ գէթ մէյնթէկ վկայեալ և խղճամիտ փաստաբան գտնուի, և այս բանին մեծ հող տանելու են ամեն գաւառի և գիւղացւոր քաղաքաց ազգայինք, և անշուշտ ազգէկ կընեն եթէ մէյնթէկ տղայ զորկեն հոս ազգային նշանաւոր փաստաբանաց քով արեւստ սորուելու համար, կամ, հաճեցնեն Պօլսէն փաստաբան տանելու:

Թէ այս և թէ այն՝ որն ալ ընեն, անշուշտ մեծապէս օգուտ կը քաղեն, որովհետեւ անհրաժեշտ ճշմարտութիւն է թէ գաւառացիք իրենց իրաւունքը պաշտպանել չգիտնալու պատճառաւ է որ շատ անգամ կը կորսնցունեն իրենց իրաւունքն և զրկանաց հարստահարութեանց և կեղծմանց ենթակայ կը լինին:

Չմոռնամք ըսելու թէ փաստաբանի չափ նաև կարևոր է բժիշկն ալ, որովհետեւ կրնամք գիտնալ ապահովապէս թէ գաւառացւոց հարկերն երկուքն հազիւ բնական մահուամբ կը մեռնին, մանաւանդ տղայք, զորն անուցանելու եղանակը գրեթէ ազգէկ չեն գիտեր, իսկ գալով պատուաստի բնաւ կարևորութիւն չեն ընծայեր:

Այս առթիւ խորհուրդ կուտամք մայրաքաղաքիս Հայազդի փաստաբանաց և բժշկաց շատերուն որ երկուքն ի դարձ գնելու իրենց արեւստն Հայաստանի գաւառաց մէջ, ուր թէ կրնան դրամ շահիլ, թէ հանգիստ ապրիլ և թէ ազգայնոց ալ օգտակար լինիլ:

ՄՈՒՇԷՆ ՆԱՄՍԿ

... Խմբագիր տէր

Ձեզ գրել խոստանալէս ի վեր բաւական ժամանակներ անցան և դեռ դրիչս ձեռք չէի առնուր, չողբայլ համար Մշոյ ազգային գաւառ վիճակն մտածելով որ թերեւ քիչ յետոյ պիտի փոխուէր այդ տխուր կացութիւնն և ես պիտի խորհէի համայն ազգայնոց ուրախ լուրեր տալ. բայց դժբախտաբար յոյսերս ի դերեւ եկան: Եւ որովհետեւ ազգին թերութիւնները ծածկել և յերևան չհանել ազգին թշնամին ինչիւ կը նշանակէ, իբր բարեկամ ազգին, թէ լաւ և թէ վատ գործերն պիտի տեղեկագրուի Ձեզ ճշմարտութեամբ չընդհատելով:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆ Ի ՄՈՒՇ

Երբեմն համայն Մշեցիք բողոք կը կը բառնային քաղաքական ժողովոյ դէմ և միանգամայն համակրութիւն ցոյց կուտային ներկայ ընտրեալներուն զի սոքա իբր բարեկամ Գեր. Ալեքանդեան Սրբազանի երևան պիտի հանէին զնա մատնող եօթն անձերն, որք հեռագրով զնա խռովաբար ներկայացուցած էին Բաղդադ կուսակալութեան, բայց ո՛րքան տարբեր իրեանց գործերն իրենանց խոստումներէն, այնպէս որ ժողովուրդն այսօր բողոքովն յուսահատած է նոցա յուր ընկալքէն և հակառակ կուսակցութիւնն օրըստօրէ զօրանալոյ վերայ է, փոխան րուն հական խնդիրներ քննելոյ, ընդհանուր Ժողովներ գումարելոյ, միմիայն կը ջանան իրեանց անձնական կիրքերին յառաջ տանիլ, նախորդներու վերայ տարած յաղթանակներն պարծիլ, ի մի բան ազգին շահերն թողնելով, անձնական շահ փնտսել և յսու անպատուութիւն կը բերեն առաջնորդարանի և համայն ազգին:

Առաջնորդարանի բոլոր գործերն կը վարեն նախնապետ և Տէմիրճեան, քաղաքական ժողովոյ երկու անդամներ որք յուսակցութիւն ունին, մանաւանդ առաջինն, ինքզինքնին աշխարհիս ասնէն քաղաքէն եւ իւրիշ անձն կարծելոյ և այդ քաղաքացիութեամբ կառավարութեան զբոլոր հրամայական եղանակներ կը գործածեն որ վերջապէս կառավարութիւնը այլ անգամ այդ օրինակ թարրի չընդունիլը կը յայտարարէ. ու՛մ կը վերաբերի անպատուութիւնն:

Մշոյ Ս. Մարիանէ թաղին մէջ, ուր կը դառնուի առաջնորդարանը, երբ հակառակ կուսակցութիւնը Մալխազեան անուն վարժապետը կը վարձէր, որ կարելի է լաւ համարել Մշեցի վարժապետներէն, առաջնորդարանի կողմանէ արգելքներ կ'ենեին, թաղն արգէն երկու ճիւղի բաժնուած, իւր ճիւղակներուն կը բաժնուի, մի թատր կը լինի կուուոյ. զի այդ վարժապետն թէպէտ միւսնոյն գիւղացի ք. առաջնորդ կարապետ, վարժապետի հետ, զորքիք եղած էր ընդդիմադիր կողմանէ. Հ. Կարապետ, ի վնաս ազգին մանկուոյն խորհրդակցութեամբ մի Մալխազեանի ձեռքէն առաւ ժողովրդեան տուած 30 ոսկւոյ տարեկան վարձքին պարտամուրհակն և բռնադատեց զնա իւր հրաժարական տալ, արդ վարժարանն այսօր թափուր վիճակի մէջ կը գտնուի, աշակերտք չորսեալ, թափառական կը շրջին, ու՛մ է վնասն:

Թառաջիկային պիտի գրեմ տեղւոյս վարժարանաց վիճակն նկատմամբ:

Փ. Առաջնորդն աւելի պարզամիտ լինելուն, թէպէտ ինքզինքն խելի կողմէն ամեն անձէ վեր կը դասէ, ճշմարիտ գործիք մ'եղած է յիշեալ երկու անձերուն. բռնի ամուսնութիւն մի կը կատարուի նոցա ձեռքով, ի հարկէ կրնայ ըմբռնուիլ թէ ձրիաբար չէ, անմեղ անձ մի նոցա հրամանաւ կառավարութեան բանտն կը դրուի, նոցա շնորհիւ կառավարութիւնն կը միջամտէ վարժարանի խնդրոյն մէջ, ամուսինն ողջ եղած ատեն կ'ենն ուրիշի հետ՝ կ'ամուսնանայ, իրենց գործին չեկած անձի մի խնդիրն չեն կատարեր և զնա անպատուելով դուրս կը հանեն առաջնորդարանէ, զնա կուսակցի ճանաչելով իւրեանց

հակառակորդներուն: Ահա սոցա նման դեռ շատ խնդիրներ կան զոր աւելորդ կը համարիմ աստ նշանակել. անհաւանական չէ որ երբ Գեր. Գարեգին Վ. Սրբանձառեանց տեղս կը գտնուէր, զինքն իբր խռովաբար, իրենք ներկայացուցած լինին կուսավարութեան ինչ որ ամենաստուկային է, զի հակառակ կողմը զինքն իբր քննիչ կը խնդրէր Պատրիարքարանէն խնդրոց լուծման համար:

Գեր. Հայր Սրբանձառեանց առաջարկութեամբ Սովետոյ Յանձնաժողովոյ, Բաղդէն տեղս հասաւ անցեալ ամսոյ 16ին քննելոյ և տեղեկագրելոյ համար Առաքելոց վանուց վիճակն որ արեւմտեան կերպարան մի առած էր վերջիւս: Այդ տեղեկագիրն պիտի որոյն յիշեալ վանուց բախտն:

Գարեգին Հայր սուրբ տեղս շատ քիչ մնաց, որքան որ ժողովուրդն իրմէ խնդրեց ներկայ խռովութեանց իրեն քննիչ մնալ և Պատրիարքարան հեռագրեց. զի պիտեալ ժողովուրդն աղերսանաց վերայ երկու օր մնալով ամսոյն 20ին առաւօտուն կանուխ մեկնեցաւ:

Միացեալ ընկերութեան Լիդի դիւղական վարժարանին շէնքն որ քայքայած էր, շուրհիւ տեղւոյս միւթէ սարքի միւթէ մնացային որ գրգռողասէր և խոհմ անձ մ'է, և աշակցութեամբ նոյն գիւղի միւսերին, սկսած է կառուցուիլ նոյն գիւղացւոց ծախքով և առած տեղեկութեանց նայելով՝ շատ օրինաւոր և վարժարանի յարմար շէնք մը պիտի լինի:

Այս տարուան սաղսիկ ձմեռէն յետոյ հազիւ հազարուն հազար գաւառիք բուսան, ծառերն ծաղկեցան, բայց ամեն միջոց դարձեալ կ'անձրեւէ և ամենէն վտանգաւոր կը կարկտէ, ինչ որ մեծ վնաս կ'ազդէ գիւղացւոյն, զի գիւղացին մի կողմանէ ցանելու ժամանակ չունենար, միւս կողմանէ այդ կարկուտն աշնաններուն կը վնասէ:

Յոյսերիս միայն Աստուծոյ վերայ է: Ընդունեցէք, Խմբագիր տէր, խորին յարգանքս:

Մուշ, 11 մայիս, 1882

Ս. ՄԻՒՈՒՆԻ ՕՐԶՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ձեռագրագիր Մասեաց լեռան ստորտուում այս առաւօտ զօղանջով է քաղցրահնչիւն քանդակի ձայնը և հրաւէր է կարգուով Արարատեան աշխարհին՝ շտապել հասնել Ս. Իման տաճարը... Այսօր Ս. Էջմիածնում կատարուած է Ս. Միւռնի օրնութեան մեծ հանդէս, որ ոչ միայն հոգեւոր, այլ և ժողովրդական-ազգային բողոքով մի ուրախութիւն է և ամեն հայի համար մի վսեմ խորհրդաւոր նշանակութիւն ունէ... Մեր այսօրուայ կեանքի մէջ, երբ Լոնդոնից սկսած մինչև ձախց կղզին և հեռաւոր Ֆինաստանի ամեն ուրեք ցրուած են հայք, երբ երկու երեք կաթողիկոսական տիտղոս կողմեր ունենալով, կանս թէ պիտի բաժանանց դատաւարուէինք, այսօր Ս. Միւռնի օրէն նութիւնն է, որ միմիայն Ս. Էջմիածնի Հայրապետական գահի իրաւունքն է, դա՛նէ, որ ամենայն բաժանմանց առաջն է առաւելում, դա է, որ ամեն տեղի հայերին կուպում է ի մի և ամէնքի աչքը ուղղել է տալիս գէտի ազգային ընդհանուր կեդրոնը, դէպի նուիրական Ս. Իման տեղը... Կրկնում ենք՝ Ս. Միւռնի օրնութիւնը միմիայն Ս. Էջմիածնի համազգային ծայրագոյն Պատրիարքի բացարձակ իրաւունքն է և այդ իրաւունքի մէջ ծածկուած է ազգիս ընդհանուր միութեան գաղափարը: Այդ է պատճառը, որ այսօր Ս. Էջմիածնի լայնարձակ դաւթում ժողովուրդն է մի

ահադին բազմութիւն բարեպաշտ հայերի, որոնք չտապել են Հնդկաստանից, Պարսկաստանից, Տաճկաստանից, Բուսնիայից, Բուսնաստանից և ուրիշ տէրութիւններից: Աշխարհիս ամէն ծայրերից ժողովուրդներ ապրել են այսօր խուռն կիսուած են Հայ-բազմութեան վեհաժողովի առաջ և իբրեւ հարազատ եղբարք որդիական կարօտ սրբաբան, ստանում են իրանց միայնակ հոգեւոր Հօր սուրբ օրհնութիւնը: Որքան խորհրդաւոր է այդպիսի մի ժողով ազգային տեսակետից:

Ս. Միւսոնը մեր ժողովրդի բարոյական հոգեւոր կեանքում դեռ ևս հին ժամանակներէ մի առանձին և նշանաւոր դեր է խաղացել: Մի շարք առանձին ու գրոյցներ, մի շարք օրհնութիւններ և անէծքներ ունէ Հայ ժողովուրդը Ս. Միւսոնի վերաբերութեամբ: «Սորա ճակատին մեռնի կայ քառած», «Նորա ճակատին կասես թէ մեռնի չ'իկնի», և շատ ուրիշ այսպիսի խորհրդաւոր խօսքեր հայ մարդու համար առաքինութեան կամ անբարոյականութեան աստիճանները որոշող զաղարկար էին: Միջնադարեայ յայտերը, որ մեզ կամենում էին մեղադրել վերջին օծման խորհուրդը մահուան ժամանակ առանձնապէս չկատարելու համար, լաւատես նկատած էին, թէ որ աստիճանի ժողովրդականութիւն էր ասացած հայերի մէջ Ս. Միւսոնը և նորա օրհնութեան հանդէպ: Այս է պատճառը, որ XIX դարում յառաջ կ'իւրացնէր Միւսոնը, կամենալով միացնել Հայաստանեայց եկեղեցին Օրթոդոքսի հետ, ինչը խնդիր է առաջարկում հայոց, որոնցից հինգերորդը վերաբերում է Ս. Միւսոնին: «Եւ զի առնիմք զմիւսին ձիթով ի ծածկ» (1): Յայտերը պահանջում էին, որ մենք չ'կատարենք Ս. Միւսոնի օրհնութիւնը մեր սովորութեամբ, այլ նոցա նման դործածենք ձիթեանց ծառի ձէթը: Ս. Ներսէս Դ Շնորհալին հերքում է այդ առաջարկութիւնը, պատասխանելով որ «քահանայական օրհնութիւնն ու աղօթքն են, որ միացնում են ձիթոյ նիւթի հետ աստուածային շնորհքը և թէ ոչինչ առաւելութիւն կամ պակասութիւն չկայ, եթէ հայոց գործածած ձիթը ծառի պտղից լինի, թէ բոյսի»: (2): Այդ միջոցում հայ Ս. Միւսոնի համար գործ էին ածում չուշմայ (սուսամ) բոյսի հիւթը, մտնաւանդ որ Հայաստանում ձիթ ենին չէր բուսնում:

Այսպէս թէ այնպէս, բայց Ս. Միւսոնի օրհնութիւնը այսօր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ամենահին ծիսակատարութիւններից մէկն է և նորա մանրամասնաբար ուսումնասիրութիւնը գիտնական հետազոտողներին ձեռքով պիտի ապացուցանէ, թէ ո՞րքան անարատութեամբ է պահպանւած մեր եկեղեցւոյ քրիստոնէութեան առաջին դարերի սրբազան հարց կանոնադրութիւնները:

Եւ որովհետեւ այսօրուայ այդ մեծ հանդէսին ներկայ եղողների թիւը համեմատելով մեր ազգի քանակութեան հետ շատ աննշան է, իսկ այդ մեծաշուք արարողութիւնը անշուշտ ամենի համար հետաքրքրական է, վասնորոյ աւելորդ չի լինիլ այստեղ մի համաժողով նկարագրի տալ, թէ ինչպէս է կատարւում ազգիս այդ նուիրական արարողութիւնը: Իսկապէս Ս. Միւսոնի օրհնութեան համար որոշ ժամանակ չկայ նշանակութեամբ. այդ հանդէսը պէտք է կատարուի այն ժամանակ, երբ վիճակներում է Մայր Աթոռում սպառի Ս. Միւսոնի պաշարը: Մեր դարում միւսոնօրհնէրը կրկնվում է հինգ վեց տարեկը մի անգամ, բայց ժողովրդի մէջ ընդհանրացած է այն կարծիքը, որ իբր թէ այդ հանդէսը ձեռք տարեկը մի անգամ պէտք է կրկնուի: Ներկայ վեհափառ կաթողիկոսի օրով միւսոնօրհնէրն կատարուել են 1868, 1872, 1873 թուականներին և այսօր ահա յորդորդ անգամն է:

Երբ ուրեմն հարկը պահանջում է միւսոնօրհնէրը կատարել, Ս. Էջմիածնի կողմից նախապէս քանի մի ամիս առաջ, հրապարակ է ազգայնական թերթերում, որ հայը կան և ծանուցանելով նոցա ապագայ հանդիսի օրը՝ առաջարկում է դաւ և միութեամբ այդ փառաւոր հան-

դիսի տեսնելով: Յայտնի է, որ ամէն տեղի հայերի համար բաղձալի է եղել միշտ երբ նուիրական ուստազնացութիւն լինել Ս. Յարութեան օրը երեսուդէմում, ներկայ գտնուել միւսոնօրհնէրին Ս. Էջմիածնում և վարդապետի տօնը կատարել Մշոյ շուրաւառում: Ս. Կարապետի վանքում: Եւ ահա մայր Աթոռի հրաւերքը արձագանք է գտնում հեռավոր հայերի սրտում ու ամէն տեղ խուռներ են ժողովում, ընկերութիւններ են կազմվում դէպ ի Ս. Էջմիածնի ճանապարհորդելու: Ազգիս Հայրապետը, վստահ լինելով իւր հոգեւոր որդւոց բարեպաշտութեան վերայ, կարգադրում է նոցա ընդունելութեան մասին և միևնոյն ժամանակը պատրաստութիւն է տեսնում միւսոնօրհնէրի ծիսակատարութեան համար: Հանդիսից քառասուն օր առաջ Ս. Էջմիածնի աւագ սեղանի վերայ դնում են մաքուր ձիթով լի միւսոնօրհնէրի արծաթէ մեծ կայքիսկը և ամէն օր դորա վերայ կարդում են նշանակած աղօթքները: Միևնոյն ժամանակը վեհափառը ընտրած քանի մի եպիսկոպոսներ և վարդապետներ պատրաստում են ծաղկանց և բալասանի այն հիւթը, որ օրհնութեան ժամանակ պիտի ածուի մեծ կայքիսկի մէջ: Այդ հիւթի պատրաստութեանը մեր ժողովուրդը մի առանձին նշանակութիւն է տալիս և մեծ գաղտնիք է համարում, թէ և իսկապէս հայոց եկեղեցւոյ ոչինչ քաղցնիք չունէ և չէ կամեցել ունենալ: Ինքն ըստ ինքեան շատ հետաքրքիր է իմանալ, թէ ինչ և ինչ ծաղկներից է զույգացած այդ հիւթը և որ պիտի բաղադրութեամբ և Այս կէտը արծաթի և ուսումնասիրութեան թէ եկեղեցական հնախօսութեան համար, թէ բուսաբանի և քիմիկոսի և թէ վերջապէս բժշկի համար, որովհետեւ Ս. միւսոնով պէտք է օծուին նորածին երկուսայի աղբը: . . .

Մենք առիթ ենք ունեցել մի հին ձեռագիրք արտադրել հեռակալ ցուցակը այն նիւթերի, որոնք դործ են ածում մեր միւսոնօրհնէրին:

20	գլխով յուս պալատան (1)
10	հապ պալատան
10	Կարանփուլ (մեխակ)
10	Ճաւաղաւայ
10	Ղասապարիէ
10	Մալուէ հնդի
10	Քապապիէ
10	Պասապաս ուրումի
20	Սառնճ հնդի
10	Տարւիէ
10	Խուռնի
20	Բորիմանէ
10	Բոխուր մարիամ
20	Հոխում խուռնի, որ է Միայ
40	Նարինի ծաղիկ
10	Ձիթուլ
40	Կասի տերեւ
40	Ներկիւղ, որ է նրճ
20	Հապաղար
()	Նուսու, որ է կասի ծաղիկ ըստ բնականին
10	Լաւեն
10	Մոլուլ խաթայի
10	Ճարի
20	Մամուլապետ (սանդալա փայտ)
20	Միւսոնայիլէ
20	Չափրան
20	Մարտակուշ
10	Մաշլապ
20	Իթիթիթիթի
10	Սօթիթի, որ է կիպէթիս
10	Ասարիոն
40	Ձիթաւ
40	Պապուլիճ (կամ գնդած զի)
120	Մանուշակ
120	Լինուկար
10	Ձանջափիլ
20	Մարաքի

(1) Պալատան կամ Բալատան է աղբ մի ծառայ, որ և է կոչի միւսոնի ծառ. բուսանի յեղիպտոս և նման է վառի ծառայարու և է գլխի: Ի Սորա ոստոյն իւր կաթէ և մերթ երկաթով ձեղքեն զիսյոյն նորա և հոսէ իւր ինչ պատուական և անուշահոտ, որ և կոչի յանուս ծառոյն բալատան:

(Տէն բաղիրը հայկաղեան):

20	Յուս, որ է ծխանիլը
120	Պալատան
5	Ամպար
5	Մուշի
()	Նարինի ծաղիկ չուր
()	Վարդի չուր

Միւսոնօրհնէրի հանդէսը իսկապէս ըստ հստած նախընթաց օրը երեկոյեան, երբ կաթողիկոսը և միաբանութիւնը հանդիսով դալիս են ժամ և կատարում են գլխաւորապէս ծիսը: Երեկոյեան ժամը աւարտելուց յետոյ առանձին արարողութեամբ և աղօթքներ կարդալով եփ են տալիս մեծ կայքիսկի իւղը և միայն առաւօտեան ժամը մերգութիւնից առաջ՝ ծածկում են կայքապի խուռը և վրան ձգում են քողը: Այսօր առաւօտեան ժամը կաթողիկոսը փոքր ինչ միջոց անցած՝ այն է մօտ ժամի 9ին, հնչում են Ս. Պատարագի զանգակները: Վաղի պարիսպը և խուցերի կտուրները լինն են ահագին բազմութեամբ. մօտ 15 կամ 20 հազար հոգի Հնդկաստանցի և Մողաւացի, վանքի և Նոր-Նախիջեւանցի ինչպահներ և Պոլսից ամեն տեղի հաջ խուռն դիւղուէն են հանդէսը մանրամասնաբար տեսնելու: Տարբեր տարբեր բարբառներով ելած միմեանց հարցութիւններ խառնվում է երևանի գիւղերից եկած մայրերի ուսերքին չալկած մանուկների լացի և ծիւցի հետ և դառնում բալոր մի խուռ ծայր, մի տարօրինակ աղմուկ: Մի վաշտ ուսուց պօրձ նուագարանով հանդերձ՝ շարուած է երկու կարգ՝ վեհափառին մինչև եկեղեցւոյ դուռը և արգելում է ժողովրդի անցա յառաջ ընթանալու և հանդիսի ճանապարհը կապելու: Եւ որովհետեւ եկեղեցւոյ մէջ հազիւ երկու հազար հոգի կարող է տեղաւորուել, վասնորոյ մուտքը տոմսակներով է. այդ տոմսակները բաժանվում են ձրի նախընթաց օրերում գլխաւորապէս այն անձանց, որոնք եկած են աւելի հեռավոր երկրներից:

Մօտ ժամի տասին սկսվում է հանդէսը վեհափառին: Եւ երևում են մի ձեռք համաստեղեան կուրծքին դրած, միւս ձեռքին զաւազան կարմիր զգեստ հագած կաթողիկոսական շաթիկները: Սոցա ծանր քայլերին հետևում են Գեորգեան ձեռնարանի աշակերտները հոգեւորական զգեստով: Յետոյ հանդիսաւոր ժամաչապիկներ հագած՝ մի մեծ խումբ երդչաց և դպրաց. ապա քանի մի կարգ մամուլաւորի, որոց ետևից ընթանում են երկու շարք տեղացի և ուսու եկած քահանայք. նոցա ետևից երկու դաս՝ արեղանները և վարդապետները. այդ շարքերի մէջ տեղը ընթանում են խաչվառները: Խաչվառների ետևից շարուած են մի կարգ վեց վարդապետներ, թագերը գլխին և աւագ սարկաւազների զգեստով, որոնք բուրվառում են իրանց ետևից տարուած սրբութեանց և Հայրապետին: Տանեւ երկու արգեպիսկոպոսներ և եպիսկոպոսներ զգեստաւորուած և վեց վեց բաժանուած երկու դասի՝ բերում են հետեւալ սրբութիւնները: Մէկ կողմից միւսոնակիր Աղանին, որի մէջ պահուած է հին միւսոնը, յետոյ Յակոբ առաքելի (Ալիեան) ալը, Յակոբ Մծբնայ հայրապետի ալը, Պետրոս առաքելի մասուքը, Թոմայ առաքելի ալը և վերջապէս ս. Գեղարդը: Միւս կողմից՝ առաջ առաջ Աւետարանը, յետոյ Արիստակէս հայրապետի ալը, Յակոբ Մծբնայ հայրապետի քառաթեւ խաչը, ս. Լուսաւորչի ալը և վերջապէս այն մեծ ճաճանգաճ խաչը, որի մէջ է ամիոթութեան Ս. Կենաց փայտը: Եպիսկոպոսաց այդ երկու դասի մէջ գնում են դարձեալ մամուլաւորներ: Սոցա ետևից երկու վարդապետներ՝ բարձր բռնած՝ Հայրապետական խաչը և քաւաղանը: Սոցա ետևից բերում են մի փառաւոր ամպլուփանի, որի ներքոյ գտնվում է զգեստաւորած կաթողիկոսը, ձեռքին խաչ և գաւազան. երկու վարդապետներ բռնած են Նորին Օսոթեան շուրճաթիւղանները ետևից կանգնած է կաթողիկոսական գաւազանակիրը, իսկ վեհափառի առաջին երկու աւագ քահանայք բերում են սպիտակ կերպուսի վերայ սպիթիլ բռնուած և ոսկեթել ծուպերով զարդարուած Հայրապետական քողը չորս անկիւնից բռնած. ամպլուփանը չորս կողմը շարուած են քաղցալաւորները, իսկ ետևից խուռն բազմութիւն հայազգի և

օտարազգի պատուաւոր անձանց: Մշտնելով եկեղեցւոյ վեհափառ եթէ ինքը չէ պատարագիչ (սովորաբար պատարագիչը լինում է եպիսկոպոսներից մէկը) կանգնում է իւր աթոռի մօտ և սկսվում է պատարագը:

Երբ որ պատարագը համուծ է այնտեղ որ երգում են «Ողջոյն տուք լիմեանց» դպրները դեռ չպատասխանած «Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ», յանկարծ պատարագը ընդհատվում է և սկսվում է միւսոնի օրհնութիւնը: Կաթողիկոսը և տառնեկու եպիսկոպոսները սրբութիւնները ձեռքին բեմի վերայ կիսաշրջապատում են կաթապէն և կարդում են պատարագի առաջնութիւններ և աւետարաններ, երգվում են Ներսէս Դ Շնորհալու մեռնի օրհնութեան համար յօրինած «Որ յառաջագոյն յօրինա» շարականը և գանձերն ու մեղեդիք: ապա վեր են առնում կաթապէց՝ քողը և խուռը և կաթողիկոսը ածում է կաթապի մէջ նախ վերև յիշուած նիւթերից պատրաստուած հիւթը, ապա հին միւսոնը: Հարկաւոր է այս տեղ յիշել, որ աղանայ ձեռքով անոթի մէջ միւս պահվում է անցկուում օրհնած միւսոնը, որ իբրեւ խմոր ածուելով նոր օրհնութիւնի մէջ, նորից յետոյ զգում է և պահվում և զուգ միւս օրհնութիւնի համար: Եւ այսպէս ըստ ազգային տառնութեան, պահուած է մինչև այսօր Ս. Լուսաւորչի ձեռքով օրհնած միւսոնի խումբը: Հին միւսոնի ածելուց յետոյ՝ Կաթողիկոսը խաչած խառնում է կաթապի հիւթը նախ Ս. Լուսաւորչի ալով. որի վերայ եպիսկոպոսական կամ հայրապետական իրաւունքը կրող մատանի կայ, ապա նայն ձեռով խառնում է խաչափայտով ու յետոյ Գեղարդով. այդ սրբութիւններով կաթապի խառնելու ժամանակ միջի հիւթը եւ է գալիս և գոլորի արձակում:

Միւսոնի օրհնութիւնը սովորաբար տեւում է երկու կամ երկուսուկէս ժամ, ապա շարունակվում է պատարագը, որոյ վերջանալուց յետոյ, առանց առաջնայ հանգիսի, վերադառնում է վեհափառը օրհնելով՝ ճանապարհին իւր բարեպաշտ հօտը: Պատարագից յետոյ՝ ժողովուրդը դիմում է համբուրելու միւսոնի լի կաթապէն և պարտք է համարում ձեռքով չիւել նախ տաք անոթին ու յետոյ իրանց ճակատին:

Եղած են տարիք, որ միւսոնօրհնէրին ժողովրդի մեծ բազմութիւնից և կարգ ու կանոն չը պահելուց ոտի տակ են տուած միմեանց, մեռած և վերադառնաւորներ են եղած և ինչ. այժմ ամէն կերպ միջոցներ են գործ դնվում սղգալիսի դժբաղդութեանց առաջն առնելու և խառնութեամբ կարգ պահելու: . . .

Աբգէան:

ՍՈՌԴՁԱՐԱՆԱԿԱՆ

ԹՇՈՒՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԻՒՐ ԱՐԴԻՒՆՔՆԵՐ

Ի Կ. ՊՈԼԻՍ

Ը.

Ընկերութեան Բաժնեատերերը

Ընկերութեան մէջ տղայոց դասը, ամեն դասերէ աւելի իշուուողութեան զոհ կ'երթայ: Մեռելոց թիւը ամենէն աւելի տղայոց մէջ է, ինչպէս զայդ կ'ապացուցանեն մասնաւոր թուահամարներ: Պ. Բոլ Տիւպուա գիտած է որ հիւանդանոցներու մէջ մանուղ տղայոց երրորդ մասը կը մեռնին, այնու զի կանոնաւոր կերպով կաթ չեն առած իրենց ձորմէն կամ մի օր և է սննտուէն, և սնած են անյարմար կերակուրներով: որոնք անմարտաւոր լին պատճառելով, տխրոտացել են զանոնք: Ցաւ է մեղ լսել թէ՛ մեր մայրաքաղաքիս մէջ ամեն գիտական ձեռնարկ բարձիթ ոչի առնուած լինելով, ստոյգ կերպով չենք գիտեր թէ որչափ է մեռելութիւնը տղայոց քով, բայց իմ մասնաւոր դիտարկութեանցս վրայ յիշելով կրնամ ըսել թէ Կ. Պոլսոյ մէջ տղայք

